

# **JELITAI JÓZSEF (1889–1944): NAGY KÁROLY (1797–1858) ÉS BICSKEI CSILLAGVIZSGÁLÓJA<sup>1</sup>**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai, Gazda István  
vezetésével, közreműködött: Vargha Domokosné**

Szopori Nagy Károly (1797–1868) a magyar tudományos életnek egyik igen érdekes és értékes egyénisége. Atyja nyomán gyógyszerésznek indul, Littrow oldalán két évig a bécsi csillagászati obszervatóriumban dolgozik, Huszártól arab nyelvet tanul, kémiából doktorátust szerez. Főleg Bécsben él, magyar grófok gazdasági és pénzügyeit intézi, négyszer jár Londonban, többször Párizsban, eljut Amerikába is. Hat magyar, két francia és egy német nyelvű munkája jelenik meg, cikkei nyolcféle folyóiratban vannak elszórva.<sup>2</sup> Aritmetikája elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia 1835-re kiadott nagyjutalmát. Ő szerkeszti az első magyar felírású ég- és földgömböt 1840-ben. Tőle származik az MTA névkönyvének és naptárának csillagászati része 1837-től kezdve egészen 1843-ig. Munkásságának koronája lett volna a Bicske mellett szerzett nemesi birtokán épülő csillagvizsgálója. Egész életén át megtakarított pénzét ennek pompás műszereire, könyveire, felszerelésére áldozta. Mielőtt e szép terve megvalósulhatott volna, kitört a szabadságharc. Másfél évtizednyi huzavona után birtokát elárverezték, csillagvizsgálójának háromtornyos, erős főépülete gazdasági magtárrá lett. Az államra szállt, majd 200 műszere és több mint 1000 kötet könyve több tudományos intézetünk közt szétszétásra került. A platina-méter és a platina-kilogramm is azon értékek közé tartozik, amelyeket Nagy Károly magas, nemes és szép célok szolgálatában hangyaszorgalommal gyűjtött össze. Későbbi becslés szerint összesen kb. 100 ezer forintnyi értéket ajándékozott hazájának.

A Magyar Tudományos Akadémia második nagygyűlése 1832. március 9-én egyszerre 30 levelező tagot választott, az osztály megjelölése nélkül.

„Titkos szavazatokkal többséget ezek kaptak:” A betűrendben 23.: „Nagy Károly, Gr. Károlyi Lajos Titoknoka ’s Pénztárnoka Bécsben.”<sup>3</sup> Már 1831. febr. 17. óta levelező tag volt Bártfay László, „Gr. Károlyi György Ur Titoknoka és a ’ magyar tudós társaság Ellenőre”,<sup>4</sup> akinek Nagy Károly 1834. okt. 1-jén Londonban kelt levelében ezt írja: „1830 óta első ittlétem” „negyedszer vagyok a csudák országában, mert tapasztalni ’s látnivaló maradt és marad; de oka az én telhetetlenségem melly az egész öklöt akarja ha újjat mutatnak.”<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Forrás: Jelitai József: Nagy Károly és bicskei csillagvizsgálója. = Csillagászati Lapok 4 (1941) 3. sz. pp. 82–105.

<sup>2</sup> Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IX. köt. Bp., 1902. 659–664. has.

<sup>3</sup> A ’ Magyar Tudós Társaság ’ Évkönyvei I. 1833. p. 81. A 22 évvel idősebb „Bolyai Farkas, mathesis és physica Prof. Maros Vásárhelyen”; uo. betűrendben a negyedik.

<sup>4</sup> Névkönyv a ’ Magyar Tudós Társaságról 1832-re. p. 14.

<sup>5</sup> Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Kézirattárában. Az ott őrzött 48 Nagy Károly–Bártfay László-féle levél keltezésének megoszlása: Bécs (1830. aug. 20. – 1838. okt. 22.), London (1832. júl. 7. – 1835. febr. 5.), Pozsony (1835. ápr. 5.).

E levéllel egy napon kelt a Babbage-féle hétjegyű logaritmustábla Nagy Károlytól szerkesztett magyar szövegű kiadásának előszava. Címe:

„A’ természetes számok’ logaritmái 1-től 1.080.000-ig. London A’ Magyar Tudós Társaság’ költségével. 1834.”

Előszó (III–VII) és Bèvezetés (IX–XIV) áll a táblázatok előtt, utánuk a 202. oldalon „Álandók” következnek. Nyomdajelzés: „Gedruckt bei Wilhelm Clowers, Stamfordstreet”. Egykorú „Tudnivalók” szerint 1000 példány készült, ebből 500 zöld, 250 sárga és 250 fehér papíron, egyedül magyar előszóval és bèvezetéssel 600, magyar mellett angol, illetve német nyelven is 200–200. Ára példányonként pengő pénzben: „Féjér papiros 4 fl, sárga papiros 4 fl. 45, zöld papiros 5 fl. p. p.”

’Table of the logarithms of the natural numbers from 1 to 1.080.000. By Charles Babbage, Esqu., M. A., Lucasian Professor of Mathematics in the University of Cambridge. Second edition. London, 1831. XX + 202.’<sup>6</sup>

Minden, különben fekete nyomású számsorból az ötödik piros vonallal alá van húzva. Akkoriban részletesen vizsgálták a papiros színének befolyását a láthatóságra, nappali és mesterséges fénynél. Az erre vonatkozó 12. megállapítás a XI. oldalon így hangzik: „Coloured paper is more favourable to distinctness than white.”<sup>7</sup>

Az említett példányon a szerző saját kézírású ajánlása: „To M. Nagy from the Author.” Babbage ’Economy of Machinery’ című munkájáról azt írja Nagy 1832. szept. 5-én Döbrentének Londonból: „erről egy bővebb értekezést fogok annak idejében küldeni.”<sup>8</sup>

Nagy Károly matematikai főműve az ’Elemi arithmologia, Arithmographia’. Ennek első része az ’Arithmetika. Számírás különös jegyekkel.’ Bécsben, 1835-ben jelent meg „Rohrmann és Schweigerdnál”, igen jó papíron, szép nyomással, „Sollinger I. P. sajtói alól”. Előszava 1835. szeptember 1-jén kelt Bécsben, „Karinthi út 1004”. Említi benne, hogy Ampère felosztását követi. Az előszót (V–VIII) foglalat (IX–XVII) követi, I–XX tábla (XVIII) és I–XII szakasz (1–232). Egész- (1–100) és törtszámok (101–148), kombinálás vagy öszveillesztés (149–163), emelések és gyökerek (164–193), mértékek (194–232), viszonyok és arányok (260–289), sorok (290–314), hétjegyű logaritmok (328–382). Több elnevezése ma már szokatlan: emelés (elevatio), visszált (reciprocus), hatóság (potentia), állító (positivus), tagadó (negativus), korlát (parenthesis, zárójel), mutató (exponens), származat (productum), részes (quotiens), első szám (numerus primus), színlelt törtszám (fractio impropria), kevert szám (fractio impura), velejáró (coefficiens), alkotmányi alap (basis logarithmica).

Ezzel a munkájával nyerte el Nagy Károly az MTA nagyjutalmát. Erről így emlékezik meg az egykorú részletes jelentés:

„Megvizsgálván a’ társaság, hat tudományos tályának hivatalosan beadott feljegyzéseiből az 1835. év’ lefolyta alatt kijött magyar könyveket, örömmel vette észre némelly dícséretes elmemívben a’ nemzeti tudományos műveltségnek újabb jeles fejlődését, ’s azok közül a’ 200 arany nagy jutalmat szavazat-többséggel a’ következő címűnek ítélte: ’Arithmetica; számírás különös jegyekkel; írta Nagy Károly; Bécs, 1835.’ Itélt pedig így a társaság ezen okoknál fogva:

1. Az eddig magyar nyelven kijött arithmetikák között legjelesebben kidolgozott egészlet formál; helyesen fogta fel a’ szerző az arithmetica’ és algebra’ szoros egybeköttetését, melly tekintetből annak lépcsőnként az algebra felé kell közelíteni, ’s arra előleges bevezetésül szolgálni.

2. Ugyanez okból szélesebb, de egyszersmind czélszerűbb kört szabott magának. Érintette az algebra’nak és analysisnek csaknem minden tárgyait, mellyek a’ mélyebb és terjedelmesebb

<sup>6</sup> A Műegyetem Könyvtárában található példány alapján készült címléírás.

<sup>7</sup> „A színes papír kedvezőbb a megkülönböztetésre, mint a fehér.”

<sup>8</sup> MTA Könyvtárának Kézirattára. Lev. 4. No. 55.

szemléleteknek alapjait teszik. Számvetési tekintetben pedig meg nem állapodván a közönségesen tudva lévő munkálatok' előadásával, azokon kívül kifejtette a' tizedes törteknek csaknem minden tudományos munkákban egyedül előforduló hasznvételt, a' láncztörtek' tulajdonit, 's a' logaritmokkal bánást, melly utóbbiak által eszközölhető könnyítések kiváltképen megérdemelnék, hogy a' köz életben gyakoribb alkalmaztatást nyernének.

3. A' befoglalt számtáblák a' gyakorlati számvetésben igen érzett hiányt pótolnak ki; a' számvetési példák pedig nemcsak az eléadást világosítják fel, hanem egyszersmind a' hasznvételt is előterjesztik.

4. Ezen oknál fogva minden eddig magyar nyelven kijött arithmetikák közül legalkalmasabb az ifjuságnak a' mathematicai tudományokba első alapos bevezetésül; másoknak pedig, kik a' számvetésben némi jártasságot kívánnak magoknak szerzeni, további bővebb utasításul."<sup>9</sup>

E jutalom odaítélésének előzményeiről így szól a hivatalos közlés:

„Az 1835-i nagy jutalom' tárgyában megbízott küldöttség az osztályok' 's egyes tagok' irott jelentései' nyomán úgy találván, hogy ez évben olly kitünőleg jeles munka nem jöve ki, mellynek minden egyebek fölött felsőbbsege annyira elismertethetik, hogy észrevétel hozzá ne férhessen, tanácsosnak tartotta a' nagy jutalmat ez uttal két külön rendbeli – t. i. egy szépliteraturai 's egy tudományos – között felosztandónak, 's mint illyeket Bajza' verseit 's Nagy Károly' munkáját: 'Arithmetica, számírás különös jegyekkel' tűzte ki; dícsérettel említésre pedig Bacsányi' verseit, Fejér' metaphysicáját, 's b. Jósika Miklós' 'Irány' és 'Vázolatok' című munkáit. Rövid vitatkozás után szavazatra bocsáttatván a' kérdés' eldöntése a' nagy jutalom 18 sorssal 14 ellen Nagy Károly' Aritmeticájának íteltetett oda, 's vetélytársa Bacsányi' versei' helyébe a' dicsérendők közé tétetett."<sup>10</sup>

Ugyanerről Döbrentei Gábor így számolt be 1836. nov. 4-én kelt levelében Bolyai Farkasnak:

„Nagy Károly arithmeticája kapta 1835-re a 200 darab aranyat. Györy, Nyiri [Nyíry], Bitnicz mathesis tagok nagyon ajánlották. A választottság 4 tagja: Fáy, Vörösmarty, Szász Károly, Stettner azon véleményen volt, hogy 100 Bajzának menjen verseiért, 100 Nagy Károlynak; 3 tagja pedig: Döbrentei, Kállay, Györy mind a 200 Nagy Károlynak egyedül. E kisebb számban maradtak közül Döbrentei és Kállay felolvasák külön szavazatukat a 32 tagu nagygyűlés előtt, s erre 18 csak Nagy Károlyra szavazott. Szász Károly érkezett velem barátkozni akarólag, elment, barátom soha nem leendő."<sup>11</sup>

Bolyai Farkas 1836. október 3-án ezt írta Gaussnak Nagy Károly nagyjutalmat nyert munkájáról:

„...nincs más érdeme, mint az, hogy Bécsben szépen és pontosan kinyomtatták; a legcsekélyebb eredetiség és minden elméél hijával van, semmi sincs benne tisztázva, a szigorúságnak még szikrája is hiányzik belőle... De mégis örvendek neki, mert ez már lépés az első lépcsőfokra; egy évszázad és az elsőből az ezredik lesz (vagy legalább is lehet)."<sup>12</sup>

A nagyjutalom odaítélését követő napon, 1836. szeptember 10-én akadémiai rendes tag lett Nagy Károly. A Magyar Tudományos Akadémiának akkor hat osztálya volt: nyelvtudományi, filozófiai, történetírási, matematikai, törvénytudományi, természettudományi. A matematikai osztálynak 1836-ban, az új választás előtt csak három tagja volt – egy helybeli: Györy Sándor, és két vidéki: Bitnicz Lajos és Nyíry István. Az osztályban két helybeli és két vidéki rendes

<sup>9</sup> A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei III. (1837) p. 154. Az idézett jelentés az 1836. szept. 11-i „Ötödik köz'ülés" tárgysorozatának 10. pontja.

<sup>10</sup> Uo. p. 144. A tárgysorozat végén: „Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' VII. nagy gyűlése' 9 d. üléséből, september" 9. 1836. D. Schedel Ferenc titoknok. Uo. p. 155.

<sup>11</sup> Irodalomtörténeti Közlemények, 1897. p. 450. Koncz József közlése.

<sup>12</sup> Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága. Bp., 1923. p. 132.

tag helye nem volt betöltve.<sup>13</sup> Választáskor Nyíry átkerült a filozófiai osztályba,<sup>14</sup> és helyére titkos szavazással „a’ mathematicai osztályba vidéki második rendes tagul Nagy Károly lev. tag választatott”.<sup>15</sup> Utána helybeli rendes tag lett 1838-ban Vállas Antal,<sup>16</sup> 1840-ben Vásárhelyi Pál.<sup>17</sup>

Nagy Károly nem pihent meg akadémiai babérjain: 1837. március 1-jén Bécsben már két új könyvének előszavát keltezi. Az egyik már említett matematikai főművének második része: ’Elemi algebra. Számírás közönséges jegyekkel’. XIV + 374. Egykorú előfizetési felhívás szerint „24 ív nagy 8-adrét ára 1 for. 40 kr. P. P.” Ugyanennyibe került az első rész velin papíron. Tartalma: alpműveletek, osztók, törtek, emelések, gyökök, arányok, sorok (1–159), logaritmusok (160–190), egyenletek (191–250), bizonytalan (határozatlan) egyenletek (250–261), másodrendű egyenletek (261–295), számi (numerikus) feloldás (295–345), egyszerű és összetett kamat, annuitás (345–361), táblázatok (361–373), sajtóhibák (374). Kéttagú együtthatói a 20. hatványig fel vannak írva a 106. oldalon. Másik: ’A kis számító’. VI + 320. Kisebb 8-r; mint „A’ Kiadók” jelentik: „...első nyomtatása nincs kereskedésben, mert mint szorgalomnak jutalomkönyvecske a’ vagyontalan de örömmel tanuló gyermekek közt szétosztatik.”

Ára 40 kr. volt, piros bőrkötésű példányok is maradtak gazdag aranyozással. Tíz beszélgetésre osztott anyagát „pótlék” követi. Szokatlan elnevezései: üres (zérus), sokas (többszörös), procentó. Erről a könyvről így nyilatkozik Nagy Károly Bécsben 1837. február 25-én kelt Horváth István pesti egyetemi tanárhoz írt levelében:

„Jelenleg van szerencsém elküldetni egyik részit azon cikkelynek (a’ mathesisi tudományok tanításáról) melyet személyesen ígértem: a’ még hátra lévő kis részt azonnal küldöm mihelyst körülményeim engedik. Egy uttal van szerencsém elemi algebrámnak egy példányát elküldeni, szintugy a’ kis számítóknak egy példányát, melly kis könyvnek nem kellett volna még most világot látnia, de a’ kiadók kívánták úgy, tehát megjelent.”<sup>18</sup>

A következő év gyümölcse „A’ kis számító” párja:

„A’ kis geometria. A’ terjedség-tudomány’ alap-elvei. Magyar gyermek’ kézikönyve. Irta Nagy Károly. Második Nyomtatás. XXVIII kőre metszett táblával. Bécs, 1838. Rohrmann Udvari Könyvtárosnál, 269. szám.”

Ez is kérdés-felelet alakban 12 beszélgetésre tagozódik. Szokatlan elnevezései, például a körvágó (húr), a szög szárnya (szár), a bészökő szög (angulus regrediens), a merő, a zom (soliditas). Sajnos még ma sem időszerűtlen a következő intelme:

„Minden ipar a’ kör négyszegesítésére haszontalan idővesztés, mert az a’ lehetőség’ határán túl van.”<sup>19</sup>

A magyar matematikai szaknyelv története megállapítja Nagy Károly eddig felsorolt, 1835-től megjelent tankönyveiről, hogy bennük „több, a mai műnyelvben is gyakran használt, fontos kifejezést találunk első ízben. Például szükséges és elég; nagyobb, mint akármely még oly nagy szám; csak egy, csupán csak egy és nem több.”<sup>20</sup>

A Magyar Tudományos Akadémia 1836-ra szóló Névkönyvének élén még csak a napok sora áll, 1837-re azonban már kibővül „astronomiai kalendáriommal Nagy Károly r. tagtól”.

<sup>13</sup> A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei 3 (1837) p. 217.

<sup>14</sup> Uo. p. 146.

<sup>15</sup> Uo. p. 147.

<sup>16</sup> A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei 4 (1840) p. 138.

<sup>17</sup> A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei 5 (1841) p. 227.

<sup>18</sup> Múzeum kéziratára. – Horváth István 1837. febr. 1-jén lett a magyar nyelv és irodalom r. tanára, a tanszéknek a bölcsészettudományi karhoz való csatolásával. A neki ajánlott példány megvan a Múzeum könyvtárában: Math. p. 381.

<sup>19</sup> Uo. pp. 144–145.

<sup>20</sup> Keresztesi Mária: A magyar matematikai műnyelv története. Debrecen, 1935. p. 33.

Eleinte a rovatok: évi napok, év részei tizedes törtben, nap felkelte, lementé, közép idő délben, hold felkelte, lementé, égi jelenetek.

„Elnöki megbízásból – olvassuk – az ülés az említett tagot ennek illy terjedelemben további folytatásra is felszólította.”<sup>21</sup>

E munkálattal Vállas Antal nem volt megelégedve. Ez kiderül Nagy Károly Bécsből, 1838. március 6-án kelt leveléből. Ebben panaszosan írja Toldy Ferencnek, az Akadémia akkori főtitkárának:

„Nem tudom, mennyire lehet V. A. úr jegyzékeit vagy bírálatait a’ T. T. organuma gyanánt venni (annyi bizonyos hogy az Athenaeum természetes organuma lehetne a’ Társaságnak), de szerinte itélvén a’ Kalendáriumot aligha különös részvétellel fogadná a’ Társaság. Elmellőzvéni itt, bármit mond V. A. felőle, mindenesetre alkalmatlan egy dolog hogy olyas valamit, mi a’ Társaság kebeléből kerül, ismét a’ Társaság kebeléhez tartozó tag rostálgatja; sokkal üdvösségesebb ezen procedura helyett az egyenes visszavetés.”

Öt sorral tovább:

„Az én kalendariomom az astronomoknak (ha illyek a’ honban léteznek) nem íratott, mert ezekre nézve mindegy akár Bécsi, Berlieni, Parisi vagy Londoni idővel számítsanak, de íratott a’ többségre nézve melly többség közt nem igen találnók 20at ki az egyenes felmenttel és elhajlással tudna élni.”<sup>22</sup>

Az MTA Könyvtárának Kézirattárában<sup>23</sup> az egyik fogalmazvány is: ’Astronomiai Napkönyv és Kalendárium 1839-re. Szerkeszté Nagy Károly, r. t. Bécs 1 Junius 1838.’ A 65 lapos kézirat közli a budai obszervatórium állandóit.

„A’ jelenetek budai közép időben vannak adva. A’ geographiai hossz a’ budai délvonaltól van számítva.”

Hogy Nagy milyen buzgósággal és áldozatkészséggel látta el szerkesztői tisztét, az kitűnik alább idézett részletes leveléből, amelyet Toldy Ferenchez intézett Bécsből, 1838. december 21-én:

„Meghozatván az 1839diki névkönyvet, látom hogy ideji észrevéteim a’ táblák’ és általában nyomtatás’ végett, figyelemre nem méltattak. Az astronomiai napló és kalendárium’ nyomtatása megbántó díszletein ’s ezen felül hibákkal telve, mit én egyedül csak a’ budai nyomtató intézet’ az illy munkák’ elrendeléseiben és csinos nyomtatásában is járatlanságának, tapasztalatlanságának és készületlenségének tulajdonítok. Kivánnám hogy naplóm külsejére nézve is megfelelne valamennyire a’ belsejére szánt nem csekély munkának, és ezen tekintetből egy ajánlást teszek a’ T. Társaságnak.

Ha a’ M. T. T.: megfizeti azt, mennyit fizet Budán a’ nyomtató műhelyben egy ív nyomtatásért papirossal együtt, kiterjesztvén ezen egy ívre jövő költséget az 1840diki napló’ ívei’ számára; és a’ naplót itt Bécsben nyomtattatom reá fizetvén magam a’ mutatkozó különbségeket, és hogy a’ papiros a’ M. T. T.: névkönyvére egyenlő legyen a’ kalendárium papirosával, annyi papirost küldök le annak idejében, mennyire szükség lesz, a’ papirosért sem kívánván többet, mint amennyit szokott ezért fizetni a’ T. T.

Az igaz, hogy így a’ könyvecskében kétféle nyomtatás lesz, egyik csinos betűkkel, a’ másik randákkal; egyik fekete színnel, a’ másik szürkével; kérem tehát tisztelt Titoknok Urat, nehezteltessék nekem tudtomra adni, elfogadtatik e’ ajánlatom, ha kivált hozzá teszem, hogy ez csak 1840-re történjék, ugyszolván mintául?

Az elfogadás esetében kérem a’ példányok’ számát közleni velem mennyi legyen ez? Február hó végével, remélnem, a’ munka kikerülhet a’ sajtó alól.”<sup>24</sup>

<sup>21</sup> A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei 4 (1840) p. 56.

<sup>22</sup> Múzeum kéziratára. Lev. 4. 84. Az ottani tíz Nagy Károly Toldy Ferenc-féle levél keltezése 1835. máj. 20. és 1848. okt. 8. közé esik; hat Bécsből, egy Bicskéről, három hely nélküli.

<sup>23</sup> M. irod. 4. 77. II. IV.

<sup>24</sup> MTA Könyvtárának Kézirattára. Tört. 2. 23.

Így is történt; 1839. március 31-én Bécsből értesíti Toldyt: „A’ gőzhajó nem vállalván fel a’ kalendáriomot ezt tegnap a’ postán (diligenter) küldém le”.

A levél szerint 300 példányt szállítottak „3½ rizma nyomtató papirossal együtt”. „198 különösen készült és békötött példány (kettőt a’ censurára adtam be).”<sup>25</sup> A bécsi Sollinger-nyomdából kikerült 2 + 132 oldalas naptárban 17 féle táblázat van és különböző utasítások, a folytatás (133–220) „Budán, a’ Magyar Kir. Egyetem’ betűivel” készült.

Nagy Károlynak ásványgyűjteménye is volt, amit 1837 elején Károlyi György gróf pesti házába küldetett. „1838 elején a’ víz ezen gyűjteményt megrongálta.”<sup>26</sup>

„Ha a’ Gróf Ur becsű szerint kívánta volna tőlem azt megvenni, sokkal alkalmasabb lett volna a gyűjteményt itt Bécsben, míg az én ládáimban voltak a példányok épen, gyönyörűen, tisztán és ujdonat ujan, – megbecsültetni.”<sup>27</sup>

Londonból 1832. szeptember 5-én közli Döbrentei Gáborral, az MTA akkori főtitkárával, hogy Bécsben megtette a kezdő lépéseket az első magyar felírásokkal ellátott éggömb előállítására.<sup>28</sup> Terve sokára valósult meg. Toldy Ferenc csak az 1841. február 15-i „kis gyűlésen” olvashatta fel:

„Nagy Károly r. t.’ emlékiratát az általa szerkesztett, és saját költségein és felügyelése alatt Párizsban Dien Károly által készült első magyar égtekeről, melyet egyúttal az academiának be is mutatott. Ezen 316,5 milliméter (körülbelül egy bécsi láb) átmérőű tekén közel 1600 csillag van feljegyezve.” Csillagképek határa: „finom”, „alig észrevehető vonalak”.

„A’ három elsőbb nagyságu csillag valamennyi felvétel, a’ negyed nagyságu majd valamennyi, az ötöd nagyságuak közül pedig a’ legnevezetesebbek. Mi ezeken túl van pusztán szemmel úgy sem látható.”

Az „általmenő” (intermediocres) csillagok „a’ magyar égteken különös jeggyel jeleltettek”. „A’ társaság, munkás tagja’ ez újabb fáradozásaiért, valamint a’ becses ajándékért köszönetet szavazott.”<sup>29</sup>

Ezt az ajándékpéldányt nem sikerült megtalálnom, pedig kettőnek is kellene lennie, mert a bicskei anyag szétosztásakor is kapott egy ilyen éggömböt az MTA az akkori leltári bejegyzések szerint. Az egyetlen ilyen éggömb, amiről eddig tudomásom van, a svábhegyi csillagvizsgáló múzeumában áll. (...) Igen jó állapotban van. Felírása: „Készíté Dien Károly. A csillagok helyei 1840nek felelnek meg. Paris 1840.”

Toldy Ferenc az 1841. szeptember 5-i „köz ülésen” titkári jelentésében is felemlítette, hogy „Nagy Károly r. t. új elrendelésű égteket, az elsőt magyar nyelven készíté, ’s annak előmutatását egyszerűségei’ igazolásával kísérete”.<sup>30</sup>

Ugyanilyen nagyságban földgömb is készült:

„Örvedetesen lepte meg a’ társaságot az april’ 15. 1839. tartott ülésben az elnök azon jelentéssel, hogy Nagy Károly r. t. egy, magyar nyelven szerkesztett földtekének – mellynek példányai az academia’ után lennének a hazai közoktató intézetek közt kiosztandók, ’s rezei azután az academiának átengedendők – kiadását, több burgó hazafiak segedelmével célba vette, ohajtván egyszersmind, hogy az illető földirati műnyelv’ magyarra fordítását a’ társaság eszközölné. Minek következtében, az ülés által megbízatva, Bajza, Bugát és Vörösmarty rr. tt. e’ foglalatosságban el is jártak.”<sup>31</sup>

---

<sup>25</sup> Uo.

<sup>26</sup> Levele Bártfay Lászlóhoz (Bécs, 1838. szept. 8.) OSZK Kézirattára

<sup>27</sup> Levele Bártfay Lászlóhoz (Bécs, 1838. okt. 22.) Uo.

<sup>28</sup> MTA Könyvtárának Kézirattára Lev. 4. 55. (164.)

<sup>29</sup> Uo.

<sup>30</sup> A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei 6 (1845) p. 12.

<sup>31</sup> A’ Magyar Tudós Társaság’ Évkönyvei 5 (1838–40) p. 17.

A Schedel, Vörösmarty és Bajza szerkesztésében megjelenő Figyelmező 48. számában „Pesten. December 1. 1840” négyhasábos cikk jelent meg ’Első magyar földteke’ címmel. Eszerint Batthyány Kázmér gróf 154 iskolának ajándékozott egy-egy példányt.

Mellékletül az ’Első magyar földteke’-hez megjelent:

„Az égi és földtekék használata. Előre bocsátatik a’ világegyetem és a’ föld ismerete. Három tábla rajzzal. Bécsben. Sollinger I. P. betüivel. 1840.”

Kis 8-r. XXIV + 252. Kiadója: Nagy Károly, akinek Bécsben 1840. november 1-jén kelt előszavában fel van említve a két rajzoló: Kirillovics hazánkfia és Lukács jeles hazánkfia. Az utasítások szerzője különben a kalendríum „rostálója”, Vállas Antal. Természetesen itt is „a’ hosszaságok a’ budai délkörtől számíthatnak”. Az ismertett csillagzatok közül 21 északi és 15 déli. A tárgyalt feladatok közül 25 csillagászati, 32 földrajzi. A függelék négy táblája közül az első: „A’ legnevezetesebb álló csillagoknak közép helyei, 1840’ kezdetén”.

A szállításra vonatkozó értesítést is megtaláltam az Akadémia kéziratárában.<sup>32</sup> Paul Schmied közli Bécsből 1841. június 22-én, hogy Nagy megbízásából hajóval érkezik Schedel címére: „45 Kistchen enthaltend Himmels und Erd Globos”,<sup>33</sup> azonkívül „4 längere Kisten”,<sup>34</sup> ezekben voltak a hozzávaló háromlábú állványok, négyívű tartóval.

Eddig csak egy ilyen Nagy Károly-féle földgömböt láttam. Felírása: „Első magyar Földteke’ a’ legujabb kútfők után. Átmérője 316.5 milli mètre Bécs 1840. Metszette Biller.” Délkörei Ferrotól számítva. A gömb tengelye körül forgatható. Külön alkalmazott réz-délkör csavarral állítható. Bár az Akadémia könyvtárában áll, nem 1841-ben odaérkezett példány, hanem az eléje erősített felírás szerint:

„Bolyai Farkas globusza. A Bolyai-birtok megvásárlásakor Mauer Béla ur tulajdonába ment át és ennek szívésségéből ajándékozta Bedő Albert l. t. a M. T. Akadémiának. A M. T. A. 1895. évi 8. köz ülésének 207. cikke szerint.”

Úgy látszik, Nagy Károlynak még lett volna mondanivalója erre a tárgyra vonatkozólag. Toldy Ferentől azt kérdezi Bécsből, 1841. február 28-án: „Nem tudom mi okból nem jelenik meg a tekékről adott cikkek?”<sup>35</sup>

Bártfay László naplófeljegyzései<sup>36</sup> némi világot vetnek a Pesten is néha megforduló Nagy Károly társaságára. Az 1838. március 13-i bejegyzés szerint:

„Sok jó, kedves, szíves órát töltöttek csekély hajlékomban Kisfaludy Károly és Helmezy, Waltherr László, Klauzál és Nagy Károly; Vörösmarty, Stettner, Bajza, Schedel, a’ bold. Tittel Pál, és mások; és a’ kiket legelőbb kellett volna említenem: Kazinczy Ferenc, Szemere és Kölcsey.”<sup>37</sup>

1841. november 1-jén: „Lénit a’ színházba vivém. Ott láttam Nagy Károlyt a’ tud. társaság’ páholyában ’s fölmenék hozzá.”<sup>38</sup>

Másnap: „Voltam Gróf K. Lajosnál, ’s megmondám neki Nagy Károly’ üzenetét, hogy ha tetszik Ő Nagyságának menjen hozzá a’ Vadászürthöz, mert Ő, Nagy, nem jön ide a’ házhoz.” „Olvastam a’ Daguerreotypet: sok jó van benne, de sok pajzánság is, mit magának a’ Szerzőnek is megmondtam.”<sup>39</sup>

<sup>32</sup> MTA Könyvtárának Kézirattára Tört. 2. No. 23.

<sup>33</sup> „Ég- és földgömböt tartalmazó 45 láda”

<sup>34</sup> „4 hosszabb láda”

<sup>35</sup> MTA Könyvtárának Kézirattára Lev. 4. No. 84.

<sup>36</sup> OSZK Kézirattára. Quart. Hung. 1122. (1838. jan. 1. – 1841. dec. 2.) Tom. I–XI.

<sup>37</sup> Uo. Tom. I. 6.

<sup>38</sup> Uo. Tom. XI. 2.

<sup>39</sup> Uo. Tom. XI. 2.

Széchenyi itt Nagy Károlynak a következő művére utal: [Nagy Károly]: Daguerreotyp. Pozsony, 1841. 277 p. Tartalma: Szükségeink névsora. – Magyar föld és lakosai. – Pest, Reform. – Irói tulajdon. – Olvasás. – Város, falu. – Magyar nyelv. – Különcz. – Magyar színészet. – Földművelés. – Népszerű. – Pálinka. – Szederfa és selyem. – Urbéri váltság. – Vállalatok. – Pipa. – Atila. – Lófuttatás. – Cultura. – Zsidók. – Katona. – Jog. –

Az itt említett 'Daguerréotyp' ugyan név nélkül jelent meg, de köztudomású volt, hogy szerzője Nagy Károly. A sokoldalú, világlátott író 42 cím alatt fejti ki benne nézeteit, nem minden él nélkül, mint Bártfay naplójának 1841. november 15-ről keltezett mondata is bizonyítja:

„Délután a' Gróf (nem az előbb említett Károlyi Lajos, hanem György) jöven be hozzám, panaszkodni kezdett a' Daguerréotyp ellen.”<sup>40</sup>

Széchenyi István gróf sem értett vele egyet. Naplójában 1842. január 9-i keltezéssel ez áll:<sup>41</sup> „Dessewffynek azt javasoltam, hogy a kis termetű Nagyot kánpadra kéne feszíteni”. Nem kétséges, hogy miért akarta kánpadra feszíteni, mert valamivel később gúnyosan is említi, az úgy látszik kis termetű Nagy Károlyt: „Ist der kleine Daguerreotyp auch da?”<sup>42</sup> Felforgatónak tartotta, akire rossz vég vár:<sup>43</sup> „hogy Szentkirályi, Nagy Károly, Kossuth, Somogyi stb. nem természetes halállal hálnak meg, ehhez semmi kétség nem fér”

Batthyány Kázmér gróf az Akadémiának ajándékozta rohonci és kisbéri könyvtárát. Nagy Károly három levélben<sup>44</sup> is ír erről Toldynak. A kisbéri ajándék „21 kézirat, 132 folio, 255 quarto, 1772 8° és 480 kötet 12° & 16° 's így összesen mintegy 2660 jól békötött és tisztán tartott kötet.”

Az 1846-ra szóló M. Tudós Társasági Névkönyvben Nagy Károly lakáscíme még mindig Bécs, „Kaerthner Str. 1004”, az 1847-esben azonban már Bicske. Onnan hívta Toldyt látogatásra:

„Bicske, 8. Julius 847. Tisztelt Barátom! Ha bokros foglalkozásai engedik, ránduljon ki ide legalább is egy napra. A' fiarce reggel ki hozza, délután be viszi. Nagyon becsülném ha megnézné, mit akartam én itt tenni, és együtt értekeznök némi tudományos jövendő felett.”<sup>45</sup>

A bicskei csillagvizsgáló építkezéséről és műszereiről van itt szó. Ezekre sok adatot találtam az Országos Levéltárban. Csak 1861 és 1867 közt majd száz iratszámot írtam ki például a helytartótanácsi iratok mutatóiból, de hiába kértem őket, nem voltak a helyükön, jelentéktelen ügydarabok kivételével. Egyheti kutatás után bukkantam végre gazdag érre, ahol kb. 4 ujjnyi ívrét iratanyag fekszik.<sup>46</sup> Miután ez a tekintélyes iratsomó nincs lapszámozva, alábbi idézeteimhez főleg csak a keltezést adhatom meg.

Ebből a hivatalos anyagból kiderül, hogy Nagy Károly, aki akkor Batthyány Kázmér gróf uradalmi igazgatója volt, a bicskei Batthyány-birtokból egy legelőrészt 460 ezüst forintért megvásárolt magának, Pesten, 1847. október 27-én. (...)

Nagy Károly bicskei csillagvizsgálóját, birtokával mindenestül hazájának ajándékozta. Az eljárást megkönnyítette, hogy Mayer Lambert, aki az egyetemi (gellérthegyi) csillagvizsgáló igazgatója is volt, már több mint két évvel korábban szakvéleményt adott a bicskei vagyronról. Nyolc ívrét-oldalnyi jelentésének keltezése: Pest, 1854. április 8. (...)

Nyilvánvaló, hogy Bécs is szemet vetett a jó szemű és jó ízlésű Nagy Károly egész élete munkájával összegyűjtött kincseire.<sup>47</sup> Ezt a veszélyt a Pester Lloyd 1862. évi 8. száma szerint a magyar udvari kancellária háritotta el. Az április 8-án a 3. oldalon megjelent 2 + 16 soros hír

---

Alkotmány. – Magyar jellem. – Adó. – Oktatás. – Paraszt. – Osztályozás. – Angol. – Társaságok. – Nuances politiques. – Vagyon. – Bot. – Mese. – Paraszt és zsidó. – Ipar és kereskedés. – Magyar public spirit. – E pluribus unum. – Oskola. – Hitel. – Aide-toi.

<sup>40</sup> Uo. Tom. XI. 3.

<sup>41</sup> A szöveg eredetije így hangzik: „Ich zu Dessewffy, ihn (!) gerathen den kleinen Nagy auf die Folter zu spannen.” – Lásd: Viszota Gyula (szerk. és bev.): Gróf Széchenyi István naplói. V. köt. Bp., 1937. p. 537.

<sup>42</sup> A „kis Daguerreotyp” is ott van? – Uo. p. 544.

<sup>43</sup> A szöveg eredetije így hangzik: „dass aber Szentkirályi, Nagy Károly, Kossuth, Somogyi etc. nicht natürlichen Todes sterben werden, ist kein Zweifel.” – Uo. p. 540.

<sup>44</sup> Bécs, 1838. dec. 13., 1839. jan. 25., febr. 27. MTA Könyvtárának Kézirattára. Tört. 2. 23.

<sup>45</sup> MTA Könyvtárának Kézirattára. Lev. 4. No. 84.

<sup>46</sup> Országos Levéltár. VKM levéltára, 1886. III. kútfő, 20. tétel, 32655. alapszám jelzéssel.

<sup>47</sup> Eredetileg a bécsi műegyetemnek szánták a Comparator-t, a platina-tárgyakat, a minta-mérleget.



forrása a 'Wiener Korrespondent d. Sürögny'. A cikk is hangsúlyozza, hogy a „nagy fáradsággal létrehozott különösen értékes gyűjtemény... a különösen gazdagon felszerelt állami intézmények díszére válna, ... a Magyar Udvari Kancellária azonban más nézetten volt. (...) Szétosztás: ... kizárólag magyar intézetek részére.”<sup>48</sup> Ferenc József döntése<sup>49</sup> tiszteletben tartotta az alapító nemes szándékát.

Nagy Károly bicskei tudományos anyagának átvételére és szétosztására kiküldött bizottság tagjai: Somossy Lajos kebelbeli titkár, a helytartótanács megbízottja, Petzval Ottó egyetemi tanár, a bölcsészettudományi kar dékánja,<sup>50</sup> Sztoczek József, a kir. József műegyetem igazgatója és Jedlik Ányos, az MTA megbízottja.<sup>51</sup> A számbavétel 1862. május 26–28-án történt Bicskén. A 13,5 ívrét-oldalnyi könyvleltár csoportosítása:<sup>52</sup> „A 13,5 ívrét oldalnyi könyvleltár csoportosítása: 133 csillagászati mű, 83 fizikai-, 147 matematikai-, 71 különféle- és 26 országtérkép. A 12 ívrét-oldalra terjedő tárgyleltár tagozódása: I. Csillagászati műszer és távcső: 28. II. Csillagászati óra: 13. III. Meteorológiai készülék: 22. IV. Földgömb és éggömb: 6. V. Csillagászati ábra: 7. VI. Fizikai készülék: 47. VII. Földmérő műszer: 26. VIII. Különféle tárgyak és ingóságok: 8. Összesen 157 tétel.” Ebből a bizottság 46 tételt a létesítendő országos csillagvizsgálónak szánt „az egyetemi épület valamelyik termében, kellő felügyelet mellett, ideiglenesen elhelyezendők leendvén”. (...)

A Jedlik–Petzval–Sztoczek bizottság az itt felsorolt tárgyakat megőrzésre a pesti egyetemnek adta át. Ezeknél a tételeknél a német nyelvű leltár megjegyzésrovatában „Sternwarte” ironbejegyzés áll. Valamivel későbbi eredetű 14 ívrét-oldalas magyar nyelvű leltár is van az iratok közt. Keltezései és aláírásai:

„Budán, 1862. jún. 10. Petzval, Jedlik, Sztoczek, Bicske, 1863. júl. 3. Somossy, Sztoczek.”

Ez a szétosztás eredményét foglalja írásba. (...)

A Magyar Tudományos Akadémia 1863. július 27-i ülésén Jedlik Ányos r. t. beszámolt a Nagy Károly-féle műszerek átvételéről. Ezekért az elnök, Dessewffy Emil gróf mond köszönetet 1863. szeptember 17-én a helytartótanácsnak. Török Pál ref. superintendens már 1863. július 12-én köszönti a pesti ref. főiskola nevében, átvevőül megnevezvén Gönczy Pál tanárt. Az Erdélyi Múzeum-Egylet pesti megbízottai Gyulai Pál és Petzval Ottó voltak, köszönetének kelte: Kolozsvár, 1863. május 28. (...)

Az 1863. április 9-én Bécsben kelt 6001. sz. kir. elhatározás kis módosítással helybenhagyta a háromtagú bizottság, illetve a helytartótanács javaslatát. A már említett Schwarz János felvigyázó ritka ügyessége és éber gondviselése jutalmául 300 forintot kap. Nagy Károly református vallású révén, a sárospataki kollégium is részesedik gyűjtéséből. A könyvek közül a csillagászatiak az építendő országos csillagda számára tartandók fenn, a többi az egyetemi könyvtárnak, a fölös példányok a műegyeteminek. Az országos csillagvizsgáló részére őrzendő meg három fehér márványból készült igen díszes alapzat (2 meridiánkör és 1 óra felállítására) és egy vörös márványoszlop. Az eladásból fennmaradó összeg ne a tanulmányi alaphoz csatoltassék, hanem az építendő országos csillagda számára tartassék fenn, „minthogy ez a nagylelkű adományozó szándékának leginkább látszik megfelelni”.

<sup>48</sup> A szöveg eredetije így hangzik: „mit großen Opfern” létrehozott „äusserst werthvolle Sammlung ... den ohnehin reich ausgestatteten Reichsanstalten zur Zierde dienen würde, ... die Ungarische Hofkanzlei war jedoch anderer Ansicht.” Szétosztás: „ausschliesslich für ungarische Institute.”

<sup>49</sup> Az 1862. márc. 4-én kelt 15.774. sz. és az ápr. 3-án kelt 5168. sz. udvari rendelet.

<sup>50</sup> Kiküldötte az egyetemi tanács 1862. márc. 27-én X. rendes üléséből 553. sz. alapján.

<sup>51</sup> A mat. osztály 1862. ápr. 30-i üléséből. V. ö. a Pesti Napló, 1862. júl. 6-i, Vasárnapi Tárca, név nélkül.

<sup>52</sup> A szöveg eredetije így hangzik: „133 Astronomische Werke, 83 Physikalische, 147 Mathematische, 71 Diverse, 26 Landkarten. A 12 ívrét-oldalra terjedő tárgyleltár tagozódása: I. Astronomische Instrumente und Fernrohre: 28. II. Astronomische Uhren: 13. III. Meteorologische Instrumente: 22. IV. Globen und Sphaeren: 6. V. Astronomische Abbildungen: 7. VI. Physikalische Apparate: 47. VII. Geodaetische Apparate: 26. VIII. Diverse Gegenstände und Mobilien: 8. Összesen 157 tétel.”

A bicskei ingatlan Nagy Károlyról először a kincstár tulajdonába ment át, azután a magyarországi tanulmányi alap vette át.<sup>53</sup> A járási főszolgabíró ügyelt fel rá. Először Kámánházy Béla, utána Dancsházy Gyula. A tanulmányi alap részéről Somossy Lajos titkár. (...)

A szelvéss kb. 12 négyzetöltnyi réztetőt leszakított, jelenti Somossy 1863. december 15-én, „A nagy obszervatórium tetejéről lehordott réz fedél részt beszállítottam”.<sup>54</sup>

A műszerek és könyvek Budára és Pestre akadálytalanul megérkeztek.<sup>55</sup> A „bemálházásért” és szállításért a megbízott „Chr. u. G. Starke, Maschinist d. Wiener k. k. Polytechn. Inst.” 1206 forintot nyugtázott. Ebből Sztoczek 30-at Steffen gépésznek fizetett ki a gőzgép-minta tetemes sérülésének kijavításáért.<sup>56</sup> A csomagolást megkönnyítette „51 einfache Kisten”,<sup>57</sup> ezekből 10 a könyvek számára és 15 más láda: „Im Innern adaptirt”<sup>58</sup> mint az 1856-os leltárban áll.

A bicskei birtokot Manschön Mihály Ferenc pesti gyáros és háztulajdonos vette meg nyilvános árverésen 8500 forintért. A vételárat 1864 szeptember 29-én fizette be a kincstárnak. A „Kauf- und Verkaufsbetrag”<sup>59</sup> kelte: Pest, 1864, szeptember 20. Jóváhagyva szeptember 24-én.

Az 1864. május 3-ra hirdetett első sikertelen árverés hirdetménye felemlíti, hogy a birtokot kőfal keríti be. Az 1854-es Mayer-felvétel telektérképe<sup>60</sup> szerint e kőkerítés két párhuzamos oldala 90–90 pozsonyi öl hosszúságú és csak kevéssé hajlik el a mellette Bicskéről Mányra vivő úttól. (...)

A kereken másfél évtizedig húzódó bizonytalanság felemésztette a birtok vételárat. A két ör fizetése 4673,90 forint, adó 218,98, napidíj, utiköltség 1087,49½, épületjavítás, kéményseprés 353,33½, műszerek csomagolása és szállítása 1176, árverés költsége 132,23, Schwarz ör jutalma 300, összesen 7941,94 előzetes költség. Ebből a kiadásból a tanulmányi alapra esett 7618,14, az egyetemi alapra 323,80. A 8500 vételárból eszerint csak 558,06 forint maradt egy egyetemi csillagda felépítésére rendelt alapítványi tőkéül.<sup>61</sup> Ezt az összeget 1866. január 13-án 5%-os kamatozásra befizették a budai takarékpénztár 45,518. sz. betétkönyvébe. A katonai kincstár 7000 forintot fizetett a gellérthegyi csillagdáért, úgyhogy összesen 7558.06 forint volt az egyetemi csillagvizsgáló felépítésére rendelt alapítványi tőke.

Nagy Károly balsorsában sem riadt vissza további áldozatoktól. Az Akadémia természettudományi osztálya 1858-ban 300 pft. jutalommal pályázatot hirdetett a természettan bármely részének bármely tárgyáról önálló fejtegetés, saját észleletek alapján. Sajnos, ez a Nagy Károly-féle természettudományi pályázat eredménytelen maradt. A jutalom nem volt kiadható.<sup>62</sup>

A külföldön tartózkodó Nagy Károly továbbra is hű maradt a csillagászatához. Két népszerűsítő munkája jelent meg Párizsban: 'Considérations sur les comètes ou éléments d'une cométologie par Charles Nagy de l'Acad. des sciences de Hongrie, de la Société philosophique de Philadelphie. Paris, Leiber. 1862. 8. IV + 418.' Tartalma: 'Lettre des comètes à l'auteur. Introduction. Visibilité, aspect, lumière, mouvement. Orbites, perturbations, substance, aspect, visibilité des comètes. Atmosphère. Conclusions. Note.

<sup>53</sup> Országos Levéltár, Helytartótanácsi Lev. 54.400. 1863. dec. 15.

<sup>54</sup> Országos Levéltár, Helytartótanácsi Lev. 35.279. 1864. ápr. 22.

<sup>55</sup> 1863. júl. 27.

<sup>56</sup> Buda, 1863. júl. 23.

<sup>57</sup> „51 egyszerű láda”

<sup>58</sup> „amelyeket a benne elhelyezendő tárgyak méretéhez igazítottak”

<sup>59</sup> „Adásvételi szerződés”

<sup>60</sup> Országos Levéltár, Helytartótanácsi Lev. 14.465. (1856)

<sup>61</sup> E számadások szomorú képet nyújtanak, jegyezte meg Ferenc József. Bécs, 1867. febr. 27.

<sup>62</sup> Toldy Ferenc jelentése: 1859. dec. 15. A 'Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei 9 (1848–59). Az 1859. dec. 19-i ünnepi közülés tárgyai. Budán, 1860. p. 70.

Observation de l'aurore boréale, par M. Lottin.' Másik: 'Mémoire sur le système solaire et sur l'explication des phénomènes célestes. Par Charles Nagy. Paris, Leiber libraire-éditeur, Rue de Seine-Saint-Germain, 13. Paris, 1862. Imprimé par E. Thunot, rue Racine, 26. 8. 16.'

Két évvel halála előtt, 69 éves korában lát napvilágot legnagyobb terjedelmű könyve, mely majdnem 58 íves. Címe: 'K. Nagy: Die Sonne und die Astronomie. Leipzig, F. A. Brockhaus. Druck: C. Ueberreuter, Wien. 1866. 917 + Tafel + 2.' A csillagászat egész akkori anyagát felölelő népszerűsítő munka.

Arany János, az Akadémia főtitkára jelentésében így emlékezett meg Nagy Károly elhunytáról:

„Nem annyira számosak, az előbbi évhez mérve, mint súlyosak veszteségeink. Megnyitja ezek sorát Nagy Károly, a matematikai osztály rendes tagja, a tudomány szomjáért magát száműzött hazafi, ki soha véget nem érő törekvések után Páris egyik temetőjében nyugosza ki fáradalmait.”<sup>63</sup>

Ugyancsak ő jelenti a következő évben:

„...az Akadémia, budai meteorológiai és földdelejtességi észleldéjéből a Nagy Károly-féle eszközöket, díj nélkül, az országos központi meteorológiai intézetnek, a platina mètre-t és kilogrammot pedig a kir. kereskedelmi miniszteriumnak engedte át.”<sup>64</sup> A bicskei anyagból Schenzl Guido, a budai reál igazgatója már 1862. június 3-án kért észleléseihez eszközöket. Német és magyar nyelven is nyújtott be kérvényt<sup>65</sup> Pálffy gróf helytartóhoz. Buda sz. kir. főváros tanácsa és főpolgármestere pártolta. (...) Somossy 1863. május 3-án Bicskén adta át használatra Sztoczek és Schenzl részére a Kappeller-féle önjegyző légnyomásmérőt, fekete üveg-horizontot és egy box-kronométert.

A Magyar Tudományos Akadémia 1876. december 18-i összes ülésén Kondor Gusztáv I. t. tartott emlékbeszédet<sup>66</sup> Nagy Károly felett. Kondor székfoglaló értekezésében is megemlíti „a bicskei csillagászati műszerek között létező déllőkört, mely az ottani gyűjtemény legszebb és legbecsesb műszere. Ezen déllőkör a bécsi műegyetemből, a budai pedig a müncheni Reichenbach és Ertel műhelyéből került ki. Az előbbi jó karban van, az utóbbi jelenleg hiányos.” Akkor még joggal remélhették, hogy közel van az idő, amikor „az új csillagda felszerelése a hátramaradt budai és az új és igen becses bicskei gyűjteménynek műszereiből sikerülni fog”.<sup>67</sup>

---

<sup>63</sup> Titoknoki jelentés. 1869. ápr. 17. A 'Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. 13. II. (1869) pp. 12–13.

<sup>64</sup> Titkári jelentés. 1870. máj. 28. A 'Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. 13. V. (1870) p. 10.

<sup>65</sup> ad. 1842. VII. 1862.

<sup>66</sup> Értekezések a math. tud. köréből. V. köt. 1. sz. Bp., 1877–78. pp. 2–24.

<sup>67</sup> Lásd: A déllőkör, különösen mint déllőtávcső használva. Székfoglaló 1863. ápr. 20-án. In: Magyar Academiai Értesítő III. pp. 312–342. Idézet helye: p. 342.